

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

על אור החנוכה ועצמאות ישראלית

הרב יוסף כרמל, ראש כולל יארץ חמדה

האם נסי החנוכה רלוונטיים לדורנו? התשובה היא: יותר מאי פעם!!!
נברר נקודה זו מבראשית (תרתי משמע). נתחיל בפרשת השבוע.
ניתן לומר כי מכירתו של יוסף העברי, איש ארץ ישראל והורדתו מצרימה, הם מבחינה מסוימת פתיחת תקופת הגלות. זוהי תחילתה של דרך היסורים הארוכה - התוצאה של איבוד העצמאות.
הרמב"ם, במבוא להלכות חנוכה, הסביר כי ההודאה על הנסים, בימים אלה, היא כפולה, על:
א. ביטול הגזרות שמנעו שמירת התורה וחיים בקדושה ובטהרה- ההיבט הדתי של החיים היהודיים.
ב. על חזרת השלטון העצמאי = מלכות, של עם ישראל בארץ ישראל-ההיבט הלאומי של החיים כיהודים. וז"ל:
"בבית שני כשמלכו יון גזרו גזרות על ישראל **ובטלו דתם** ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות, ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם, ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם ולחצום לחץ גדול, עד שריחם עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם והצילם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום, והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים, **וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני**" (הלכות מגילה וחנוכה פרק ג ה"א).
במבט לאחור, עם ישראל נהנה רק מתקופות קצרות מאוד של עצמאות מדינית לאורך ההיסטוריה.
חז"ל עסקו בסוגיא זו במדרש הבא:

"ר' נחמן פתח ואתה אל תירא עבדי יעקב' מדבר ביעקב דכתיב "וַיְהִי־לֶם הַיְהוָה סֵלֶם מִצֵּב אֲרֻצָּה" (בראשית כ"ח יב) אמר ר' שמואל בר נחמן אלו שרי אומות העולם, דאמר ר' שמואל בר נחמן מלמד שהראה הקדוש ברוך הוא ליעקב אבינו שרה של בבל עולה שבעים שלבים (70 שנה של גלות בבל) ושל מדי נ"ב (52 שנה של מלכות פרס ומדי) ושל יון ק"פ (כנראה שחז"ל נתנו 180 שנה לתקופה שבין אלכסנדר מוקדון לחשמונאים) ושל אדום (חז"ל זיהו את רומא עם אדום) עולה ולא יודע כמה (בגלל אורכה העצום של הגלות, מאז הריסת בית המקדש השני וחסול מרד בר כוכבא בידי הרומאים, קרוב ל-2000 שנים). באותה שעה נתיירא יעקב אבינו אמר אפשר שאין לזה ירידה? אמר לו הקדוש ברוך: "אל תירא עבדי יעקב" (ישעיהו מ"ד ב), אפילו הוא עולה ויושב אצלי, משם אני מורידו הה"ד: "אם תִּגְבִּיחַ פִּנְשֹׁר וְאִם בֵּין פּוֹכְבִים שִׁים קִנְדָּךְ מִשֶּׁם אוֹרִידֶךָ נָאִם יְקֻנֶךָ" (הנבואה היא על אדום=רומא) (עובדיה א' ד). באותה שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר שמא ח"ו כשם שלא לו ירידה אף לי כן, אמר לו הקדוש ברוך הוא ואתה אל תירא, אם אתה עולה אין לך ירידה עולמית! (ואתה וצאצאך תזכו לשלטון עצמאי לעולם בארץ ישראל) **לא האמין ולא עלה!** א"ר ברכיה ור' חלבו בשם רשב"י ר' מאיר היה דורש "בְּכָל זֹאת חָטְאוּ עוֹד לֹא הֶאֱמִינוּ בְּנִפְלְאוֹתָיו" (תהלים ע"ח לב) זה אבינו יעקב שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אלו האמנת ועלית עוד, לא ירדת! ועכשיו שלא האמנת ולא עלית, עתידין בניך שיהו משתעבדין בדי מלכויות בעולם הזה (בבל, מדי, יון ורומא) במסים ובארנוניות (שעבוד מדיני) ובזימיות ובגלגליות (דיכוי פיזי ועינויים, כמו אינקוויזיציה, מסעי צלב, פוגרומים ושואה). באותה שעה נתיירא יעקב, אמר לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע יכול לעולם (אף פעם) לא נזכה לגאולה מדינית וחיים עצמאיים ומשוחררים מגזרות רוחניות?! אמר לו "וְאֵתָה אֵל תִּירָא עֲבָדִי יַעֲקֹב נָאִם יְקֻנֶךָ וְאֵל תַּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעֶךָ מִכָּחֹק וְאֵת יַרְעֶךָ מֵאֲרִיץ שָׂבִים וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקֵט וְשָׁאֵן וְאִין מִחֲרִיד" (ירמיהו ל' ו) (ויקרא רבה (וילנא) פרשת אמור פרשה כט ב).

דורנו, זכינו בפעם ראשונה בהיסטוריה של עם ישראל, לקיבוץ גלויות משמעותי וכל כך נרחב. זכינו לעצמאות מדינית קרוב לשבעים שנה. זכינו לפריחה תורנית שאין דומה לה.

הבה נודה על כך לקב"ה, גם בחג החנוכה הבא עלינו לטובה, נעשה הכל ונתפלל כדי שנמשיך לזכות גם ל"וְשָׁקֵט וְשָׁאֵן וְאִין מִחֲרִיד" מבחינה רוחנית - תורנית וגם מבחינה ביטחונית - לאומית.

<p>לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלבי"ע חי באייר תשע"ו</p>	<p>לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג</p>	<p>לע"נ ר' מאיר ז"ל בן יחזקאל שרגא ברכפלד</p>	<p>לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב נלבי"ע י' בתמוז תשע"ד</p>	<p>לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלבי"ע טי' בכסלו תשס"ט</p>
<p>לע"נ יחזקאל צדיק ז"ל, נלבי"ע י"א באייר תשע"ו</p>	<p>לע"נ הרב שלמה מרזל זצ"ל, חבר הנהלת יארץ חמדה' נלבי"ע י' באייר תשע"א</p>	<p>לע"נ הרב ראובן אברמן זצ"ל, חבר הנהלת יארץ חמדה' נלבי"ע ט' בתשרי תשע"ו</p>	<p>לע"נ מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת יארץ חמדה' נלבי"ע י"ז בסיוון תשע"ד</p>	

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הפרשה בהלכה

שלושת חודשי הבחנה

"ויהי כמשלוש חודשים ויוגד ליהודה לאמור זנתה תמר" (לח, כד). מכאן נלמד שהריון ניכר לאחר שלושה חודשים, ולכן אשה שנתגרשה או נתאלמנה צריכה להמתין 3 חודשים קודם שתינשא שוב, כדי שניתן יהיה להבחין ממי היא מעוברת, מבעלה הראשון או השני. ברוב המקרים המתנה זו אינה מכבידה ביותר, ולפעמים אדרבה, היא מאפשרת את פסק הזמן ההכרחי בין שני פרקי חיים אלה. אולם קיימים מקרים גבוליים. כגון: דין הבחנה קיים גם בגיורת, שמותרת להינשא רק שלושה חודשים לאחר גיורה, כדי להבחין בין זרע שנזרע בקדושה (לאחר גיורה) לבין זרע שנזרע שלא בקדושה (בעודה גויה). מה יעשה אפוא זוג של גויים הבאים להתגייר יחדיו? האם יחויבו להיפרד למשך 3 חודשים? קיימת סברה שגיורת שכבר נתנה דעתה להתגייר, נזהרה שלא להרות כבר קודם גיורה, ולכן היא רשאית להינשא מיד.

אבל יש מי שאומר שסברה זו נכונה רק לגבי מי שמתגיירת לבדה. אם היא באה להתגייר עם בעלה הגוי, הרי היא רואה את חייה עמו ברצף אחד, והגיור אינו מהווה עבודה נקודת מפנה. משום כך אין היא נזהרת שלא להרות ממנו קודם גיורה. ולכן, דווקא היא חייבת להמתין שלושה חודשי הבחנה בין גיורה לבין חזרתה לחיות עם בעלה משכבר.
ע"פ הערך הבחנה בכרך ח

הלבנת פנים

מפרשתנו למדנו, שנוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים, שכן העדיפה תמר שישליכוה לכבשן האש, ולא תאמר בפיה שהיא הרה ליהודה. אם כך הלבנת פנים היא מן המצוות שיש ליהרג עליהן על מנת שלא לעבור עליהן. ולמרות שיש בדינו רק שלוש מצוות כאלו – עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים – זו כלולה בשפיכות דמים, שבדומה לה נעשים הפנים לבנות באבדן דם. ויש שפירשו ששלוש העבירות הן אלו המפורשות בתורה, ואילו הלבנת פנים רק רמוזה בה. המאירי כתב, שהביטוי "נוח לו שיפיל עצמו בכבשן האש" נאמר רק ב"דרך הערה", כדי שיקח אדם מוסר ללבו. האם מותר לאדם לבייש את עצמו? לכאורה, אם השוינו ביוש לשפיכות דמים, ממילא כשם שאסור לאדם לחבול בעצמו, כך אסור לו לבייש את עצמו. מכאן שאסור לאדם ללבוש קרעים, להציג את מומיו ברבים, ואפילו אם עושה זאת על מנת להרויח ממון. אולם אותו המאירי שכתב, שהאיסור הוא מוסרי, פסק שרשאי אדם לבייש את עצמו. אין הוא רואה בכך מעשה בלתי מוסרי. ויש שכתב שעל מנת להרויח ממון מותר לאדם אף להשפיל את עצמו, מעין מה שאמרו חז"ל: פשוט נבלה בשוק, ואל תצטרך לבריות – אע"פ שבנידון דידן הוא להיפך: שהוא מבזה את עצמו על מנת לצוד את עיני הבריות ולהנות מממונם. על מנת שלא לבייש את הזולת התקינו, למשל, שאת הביכורים למקדש יביאו הכל בסלי נצרים, ושלא יביאו העשירים בכלי כסף וזהב והעניים יתביישו בפניהם. יש עדות שהנהיגו מטעם זה שלא כל עולה לתורה יקרא, אלא שליח ציבור יקרא בשבילם, כדי לא לבייש את מי שאינו יודע. אך יש עדות שלא חששו בזאת לבושת פנים; אלא אדרבה, מחמת הבושה יתנו הכל לב ללמוד לקרוא בעצמם את הפרשה.
ע"פ הערך הלבנת פנים בכרך ט

רפואה והלכה

השחתת זרע

וַיֵּדַע אֹנָן כִּי לֹא לוֹ יְהִיֶה הַזָּרַע וְהָיָה אִם בָּא אֵל אִשְׁתּוֹ אֲזִיזוּ וְשָׁחַת אֶרְצָהּ לְבִלְתִּי נָתֵן זָרַע לְאִזְזוֹ [בְּרַאשִׁית לַח ט]

ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך יא ערך השחתת זרע טורים קכט-קמא

פרשנות המקרא

תלמוד בבלי, יבמות לד ב: 'ושחת ארצה' ... שלא כדרכה.

בְּרַאשִׁית רַבָּה, פה: 'ושחת ארצה' _ היה דש מבפנים וזורה מבחוץ.

רַס"י: 'ושחת ארצה' _ דש מבפנים וזורה מבחוץ.

לָבֵן עֲזָרָל: 'ושחת ארצה' _ היה משחית זרע הקרי ושופך לחוץ בארץ, ואתמה מבן תמים המזרחי שפירש 'ושחת ארצה', שעשה לה שלא כדרך הנשים, בעבור שלא תהר, והנה שיחת הארץ שלה, כי עליו היא יושבת בארץ, וזה פירוש שגעון וחלילה חלילה להתגאל זרע הקודש בטינוף הטינוף.

זרע הוא החומר המפרה היוצא מן הזכר באדם ובכל חי.

בלשון המקרא הוא נקרא תמיד שכבת זרע [1], והיינו מפני שהזרע יוצא בתוך שכבה נוזלית, ואין כל תא זרע נראה לעין באופן בודד. בלשון חז"ל הוא נקרא גם קרי, ומי שיצאה ממנו שכבת זרע נקרא בעל קרי, והוא על שם הפסוק 'כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה' [2]. החלק המפריה באשה אף הוא נקרא זרע [3]. כיום מבחינים בין המרכיב התורשתי של הגבר, שנקרא זרע, לבין המרכיב התורשתי של האשה, שנקרא ביצית. זרע הוא גם החלק בפרי שממנו גדל צמח חדש. באופן מושאל משמש המושג זרע לציון צאצאים [4]. יש מי שכתב, שבעבר לא נהגו להדפיס ספרים ולעורר במיוחד על עוון הוצאת זרע, וגם לא לייחד את הדיבור על כך ברבים ובפרסום [5], אך בימינו הפך נושא זה לעניין פרוץ, ויש אף רופאים ומדענים המייעצים לכתחילה להקל ואף לעודד אוננות, יש צורך לפרסם דעת תורה בנידון, ולהזהיר על גודל העוון [6].

הזרע במקורות חז"ל

שכבת הזרע יוצאת מן הנקב שבפי האמה [7], וכשיוצאת החוצה - כל גופו מרגיש, ואיבריו מזדעזעים, ובא מבשר החי, חם ומתקשה, ולא יכול לעצור מלצאת [8]. כל שכבת זרע שאינה יורה כחץ אינה מזרעת [9]. זרע האיש הוא אחד משלושת המרכיבים ביצירת העובר [10], ולא נוצר אדם מן כל הטיפה שבזרע, אלא מן הברור שבה [11]. שכבת זרע קשורה ודומה ללובן ביצה שאינה מוזרת [12], והיא טיפה סרוחה [13]. אחד מסימני סריס חמה הוא, ששכבת זרע דוחה, היינו שאינו קשור אלא צלול כמים [14]. שכבת זרע היא כוח הגוף וחיינו ומאור העינים, וכל שתצא ביותר, הגוף כלה וחיינו אובדים [15]. הזרע יש בו רוח חיים טבעי, ובו ההכנה שממנו יתהווה האדם, ולכן הפסדו של הזרע הוא ניגוד לתכונת החיות ורוח החיים, ולכן יש בו טומאה [16]. אי אפשר לשכבת זרע בלא מימי רגלים [17]. עד שלושה ימים שכבת הזרע נקלטת, מכאן ואילך היא נסרחת [18], ורוח מזרחית גורמת להסרחת הזרע במעי האשה בתוך שלושה ימים [19].

חז"ל מנו מספר מאכלים, שמרבים את הזרע [20]. ולעומתם מנו חז"ל מספר דברים, שממעטים את הזרע: [21]. הרמב"ם [22] פירט בהרחבה רבה רשימות מאכלים ומתכונים רבים, אשר ביכולתם להרבות את הזרע או למעטו, וציין 'כי אלו המזונות העשויות למשגל, ראוי שיוקחו אחר צאת מן המרחץ, ואם היה אפשר, שישתה אחריהם שיעור שלוש אוקיות מיין ריחני' [23]. סיכומו של הרמב"ם, 'כי ידוע אצל הרופאים, כי המזונות בעניין הזה יותר מועילים מהרפואות הרבה מאד' [24]. אדם הראשון ראה קרי לאונסו, ומשכבת זרע זו הוליד רוחין ושידן ולילין, שהם מיני מזיקין [25]; יעקב אבינו לא ראה קרי, עד שנולד ראובן בכורו [26]; בעוון יציאת שכבת זרע של יוסף במעשה אשת פוטיפר, לא זכה שיצאו ממנו שנים עשר שבטים, למרות שראוי היה לכך כמו יעקב אביו [27]. אלישע נקרא קדוש, מפני שלא ראה קרי [28]. אחד מעשרה ניסים שנעשו לאבותינו בבית המקדש היה שלא אירע קרי לכהן גדול ביום הכיפורים [29], אך היה כהן גדול אחד שאירע לו קרי ביום הכיפורים, ונכנס בן אילם מציפורי, ושימש תחתיו בכהונה גדולה [30]. לא היו מאכלים את הכהן הגדול בערב יום הכיפורים מאכלים המרבים את הזרע, ומוסיפים בקשיות האיבר [31], ולא היו מניחים אותו לישן, שמא יראה קרי [32]. הרואה קרי ביום הכיפורים, ידאג כל השנה, ואם עלתה לו שנה, מובטח לו שהוא בן עולם הבא [33]. יש מי שכתבו, שהכוונה דווקא ליחיד סגולה, שלא מצוי אצלם קרי כלל כל השנה, אבל סתם בני אדם, ואפילו תלמידי חכמים, אין להם מקום לדאגה כלל [34]. הרואה קרי בזמן הזה ביום הכיפורים, אם הוא לח, מקנחו במפה ודיו; ואם נתייבש על הגוף, או שנתלכלך, רוחץ המקומות המלוכלכים לבד, ואסור לרחוץ כל גופו או לטבול [35].

פרטי דינים [36]

דיני השחתת זרע האיש

יש הסבורים, שאיסור השחתת זרע הוא מן התורה [37]; יש מי שכתב, שהאיסור הוא הלכה למשה מסיני [38]; ויש הסבורים, שהאיסור הוא מדרבנן [39]. יש מי שכתב, שהשאלה אם האיסור הוא מן התורה או מדרבנן היא מחלוקת ראשונים [40]. לשיטת הסבורים שאיסור השחתת זרע הוא מן התורה, יש מי שמנה אותו בתרי"ג המצוות [41]; ויש הסבורים, שאינו נמנה עם שסי"ה הלאווין [42]. מאחר שאיסור השחתת זרע לא נתפרש באופן ישיר בתורה [43], נחלקו הפוסקים הסבורים שאיסורו מן התורה ביחס למקורו: יש שכתבו, שמקורו הוא מהלאו של 'לא תנאף' [44], לא תהא בך ניאוף, בין ביד ובין ברגל [45], וסוברים שאיסור זה מתייחס להוצאת זרע לבטלה [46]. יש שלמדו, שמקורו מהפסוק 'ונשמרת מכל דבר רע' [47], שלא ירהר ביום, ויבוא לידי טומאה בלילה [48], והיא דרשה גמורה לדעת רוב הראשונים [49], וכל שכן הוצאת זרע שהוא בכלל לאו זה [50]. יש שלמדו, שמקור איסור השחתת זרע הוא במצות פריה ורביה [51]. יש מי שכתב, שאיסור השחתת זרע הוא מדין חובל ומשחית, היינו כמו שאסור לאדם לחבול בגופו, כך אסור להשחית את זרעו [52]. יש מי שלמד את האיסור מדור המבול [53], שחטאו בהשחתת זרע [54]. יש שלמדו האיסור ממעשה ער ואונן [55]. יש מי שכתב לאסור השחתת זרע מהפסוק 'אל כל שאר בשר לא תקרבו לגלות ערוה' [56]. ויש שהכלילו איסור זה באביזרייהו דשפיכות דמים, שמכלה את הגרעין של החיים העתידיים להיווצר [57]. הפוסקים הסוברים שאיסור השחתת זרע הוא מדרבנן, דחו את המקורות האפשריים מן התורה בדרכים שונות: יש הסבורים, שאין הדרשה של 'לא תנאף' אלא אסמכתא בעלמא [58], או שהאיסור נאמר רק על ניאוף באשת איש [59]. הדרשה הנלמדת מהפסוק 'ונשמרת מכל דבר רע' לשיטתם אינה אלא אסמכתא בעלמא [60]. אין לתלות את איסור השחתת זרע במצות פריה ורביה [61]. וכן דוחים הם מטעמים שונים את הראיות האחרות, שהביאו החולקים להוכיח את האיסור מן התורה.

איסור הוצאת זרע לבטלה גדול הוא [62], ועל פי תורת הקבלה הוא חמור מכל עבירות שבתורה [63]. יש הסבורים, שאמנם איסור זה חמור מכל עבירות שבתורה [64]; ויש הסבורים שהוא לאו דווקא, אלא שבא להפליג בחומרת האיסור [65]. המוציא זרע לבטלה כאילו שופך דמים והורג את הנפש [66], שמכל טיפה היה ראוי להיות נוצר זרע קודש [67], והעושה כן כאילו עובד עבודה זרה [68]. יש מי שכתב, שיש בהשחתת זרע שני גדרים, גילוי עריות ושפיכות דמים [69]. יש מי שכתב, שיש בהשחתת זרע רק אביזרייהו של עבירות אלו [70]; ויש שכתבו, שלא אמרו כן אלא להפליג העוון, אבל אין זה לא גילוי עריות ולא שפיכות דמים, ואינו בכלל יהרג ואל יעבור [71]. ולעומתם יש מי שמנה איסור זה בין חייבי מיתה [72]. המוציא זרע לבטלה כאילו מביא מבול לעולם וחשוב כבהמה, וחייב מיתה [73]; ויש מי שכתב, שבעונש זה בניס מתים כשהם קטנים, או שיהיו רשעים, והוא בא לידי עניות [74]. דורשי רשומות אמרו הכל תלוי במז"ל - במוציא זרע לבטלה, היינו שכל הצרות באות לאדם על עוון זה [75], ומעשה זה מנוגד לחובת האדם בעולמו [76]. מצינו שני גדרים באיסור הוצאת זרע לבטלה: השחתה, המוגדרת באופן הוצאת הזרע מן הגוף; לבטלה, המוגדרת לפי המטרה שלשמה הוצא הזרע. איסור השחתת זרע איננו משום שהולך הזרע לאיבוד בלא הולדה, אלא האיסור משום שמשליך זרעו במקום שלא הותר לו להשליך, כי הבורא יתברך גזר שלא ישליך הזכר את זרעו אלא בנקבה, ובמקום שהוא מיוחד להשליכת זרע [77]. איסור השחתת זרע הוא ביציאתו מחוץ לגוף לאיבוד, אבל אין איסור בעצם העקירה בתוך הגוף, וכל עוד שלא יצא הזרע החוצה, אין עליו שם זרע כלל, ואין כאן איסור השחתה [78]. לא נקרא השחתת זרע, אלא במי שגורם להוצאת זרע מן הגוף שלא כהוגן, אבל לאחר שנעקר הזרע מן הגוף כהוגן, לא שייך בו עוד דין השחתה [79]. לפיכך, אין איסור השחתת זרע בהוצאת זרע ישירות מהאשך בדרך של ביופסיה [80]. וכן אין איסור השחתת זרע לאחר כריתת הערמונית, גם אם חותכים את שבילי הזרע, ובשעת הביאה נעקר הזרע, ובא למקום החתך, ומתערב בשתן ויוצא כך [81]. אין איסור השחתת זרע במקרים שצורת התשמיש היא כדרך כל הארץ, ובא עליה משום מצות עונה, אף על פי שמצב האשה הוא כזה שלא תוכל להוליד, כגון זקנה, ילדה, עקרה, אילונית וכד' [82]. ואף לשיטת הסוברים שראוי להחמיר ולא לשאת קטנה, עקרה וזקנה [83], מכל מקום אם עבר ונשא אשה כזו, אין עליו איסור תשמיש [84]. יש אומרים, שאין איסור השחתת זרע בבעול אשה שרחמה צר, אף על פי שהזרע יוצא החוצה, בתנאי שמתכווין לבעול לצורך פריה ורביה, ומשמש כדרכו [85]; ויש אומרים, שהמשמש עם אשה שרחמה צר עובר על איסור הוצאת זרע לבטלה [86]. אשה שניטל רחמה, אין איסור לבעלה לשמש עמה, ואינו אסור משום מוציא זרע לבטלה, כיון שמשמש כדרך כל הארץ, ואינו מטיל זרע לחוץ [87]. אם עשו הרופאים תפר בצוואר הרחם כדי שלא תתעבר, כיוון שהתשמיש הוא כדרך כל הארץ ומזריע בפנים, אלא שאינה ראוי להוליד, אין זה השחתת זרע [88]. יש הסבורים, שאיסור זה הוא מן התורה [89]; ויש הסבורים, שהאיסור הוא מדרבנן [90]. נתינת כיס (קונדום) על האיבר הוא בוודאי הוצאת זרע לבטלה [91]. אלא שנחלקו אם הדבר אסור אפילו במקום סכנה או לא. רוב הפוסקים סבורים, שאין איסור הוצאת זרע לבטלה כאשר הוצאתו נעשית במטרה לשפר את פוריות הגבר, ולהשיג את המטרה של פריה ורביה, שהיא המטרה של הוצאת זרע כדרך כל הארץ, היינו כל שעושה בשביל תיקון אינו נקרא השחתה ובטלה [92]; ויש הסבורים, שאף אם המטרה היא תיקון ופוריות, כיוון שבזמן הוצאת הזרע הוא לבטלה, לא מועיל מה שאחר כך ישתמשו בו לפוריות. מותר להוציא זרע כדי לבדוק אם האיש הוא כרות שפכה [93]. בעניין הוצאת זרע לצורך בדיקת פוריות הגבר נחלקו הפוסקים: יש הסבורים, שהדבר אסור, ויש הסבורים שהדבר מותר. אם יש צורך רפואי למניעת הריון, כגון סכנה או ספק סכנה לאשה, ומותר בתנאים אלו להשתמש באמצעי מניעה כדי למנוע סכנת הריון מאשתו החולנית, אין בהוצאת הזרע משום איסור, שאין זה לבטלה אלא לצורך מצות קיום עונה, ומצות מניעת סכנה [94]. במקרה של מחלה מסוכנת, שאומרים הרופאים שצריך להוציא זרע לצורך רפואתו - מותר [95]. יש שהתירו הוצאת זרע גם שלא במקום סכנה, אלא בצער בלבד, אך יש שמשמע מהם לאסור [96]. הוצאת זרע במטרה להפירות האשה בדרך של הזרעה מלאכותית, או בדרך של הפריה חוץ-גופית - רוב האחרונים סבורים, שאיננה נחשבת לבטלה, ויש החולקים [97]. יש הסבורים, שההיתר הוא דווקא אם נולד בעקבות זאת וולד שמתייחס אחריו, ובכך קיים מצות פריה ורביה, או לפחות מצות לשבת יצרה, אבל אם הוצאת הזרע היתה שלא לצורך מצווה זו היא אסורה; ויש הסבורים, שכל שמכווין לקיים המצווה, גם אם לא הצליחה בידו, אין זה נקרא לבטלה [98].

דיני השחתת זרע האשה

מהות זרע האשה נידון על ידי הפרשנים והפוסקים ביחס לפירוש הפסוק 'אשה כי תזריע וילדה זכר' [99], וביחס למאמר חז"ל "אשה מזרעת תחילה יולדת זכר, איש מזריע תחילה יולדת נקבה" [100]. יש שהסבירו, ש'תזריע' פירושו הריון [101]. אך לשון 'תזריע' בהפעיל משמע, שהאשה פעילה בתהליך ההפריה, ומכאן פירוש חז"ל שהיא מזרעת תחילה. יש מי שהסביר, שפעולת האשה בעת הביאה, בתנועות הנרתיק והוצאת ההפרשות של צוואר הרחם, יכולים להשפיע על אוכלוסית תאי הזרע, להגביר או להחליש את פעילותם של תאי ה-X, או ה-Y, ובכך להשפיע על התוצאה של וולד זכר או נקבה [102]. מרבית הראשונים זיהו את 'זרע' האשה עם דם נידה, וסברו שיש לאשה יכולת הפעלה של 'הזרע' שלה. כך יש מי שכתב, "כי האשה אף על פי שיש לה ביצים כביצי הזכר, או שלא יעשה בהן זרע כלל, או שהזרע הוא נקפא, ולא עושה דבר בעובר. אבל אומרים 'מזרעת' על דם הרחם, שיתאסף בשעת גמר ביאה באם, ומתאחז בזרע הזכר" [103]; וכן יש מי שכתב, "הכוונה בלשון 'מזרעת' על זרע הנקבה, שהוא דם הנידות, כי אשה אין לה זרע, אבל הדם שלה שברחם הוא הזרע שלה, והוא הנקרא אודם" [104]; וכן יש מי שכתב, שהוולד נוצר מדם הנידה ומזרע האיש, ולדעתו 'תזריע' מתכווין להנאת האשה מן התשמיש, ואין זה חלק חיוני ביצירת העובר [105]. וכן כתבו מהאחרונים, שזרע האשה היינו דם נידה, שבא לפעמים על ידי חימום [106]. אכן דעות אלו קשות להבנה מבחינה רפואית, שכן לפי הידוע לנו כיום, אין כל שייכות בין דם הנידה ליצירת העובר, ועל כן קשה מה שייך השחתה על דם נידה, וכן קשה שדם נידה ממילא הולך לאיבוד, ואין לאשה שליטה רצונית על כך [107]. לעומת זאת, יש מהראשונים שזיהו את 'זרע' האשה עם חומר בשחלה, וכך יש מי שכתב "בין חדר לפרוזדור הוא המקום שיש בו שתי ביצים

של אשה, והשבילים שבהן מתבשלת שכבת זרע שלה, מקום זה הוא הנקרא עליה" [108], ולכאורה משמע שתיאר את הביציות שבשחלות [109]. ועוד יש מי שתיאר את חריגת הביצית מהשחלה, ופגישתה ברחם עם הזרע הבא מבחוץ [110]. אכן גם לדעות שהסבירו את 'זרע' האשה שהיא הביצית, והיא החומר הפורה באשה המקביל לזרע באיש, ולפי ידיעותינו ברפואה כיום, עדיין קשה הדין של איסור השחתת 'זרע' האשה, שכן מה שייך השחלה והזרעה מכוונת מצד האשה, כאשר מדובר בתהליך טבעי, ולא תלוי ברצונה של האשה [111]. ומרבני דורנו יש מי שכתב, שמישמוש והרהור לא גורם בנשים שום דבר, ואף שלפעמים ראוות דם מחימוד, אין ראיית דם שום איסור [112].

יש הסבורים, שאין אשה מוזהרת כלל על איסור השחתת זרע, לא על השחתת זרעה, ולא על השחתת זרע בעלה [113]. וטעמים: משום שקושרים איסור השחתת זרע במצות פריה ורביה [114]; יש הסבורים, שנשים מוזהרות על השחתת זרע, הן של עצמן, והן של בעליהן [115]; יש הסבורים, שאין האשה מוזהרת על השחתת זרעה, אבל מוזהרת היא על השחתת זרע בעלה [116]; יש הסבורים, שאסורה להשחית זרע עצמה, אבל לא זרע בעלה [117], לפי שהאיסור הוא על היוצא ממנו ולא על המשחית, והמשחית זרעו של אחר אינו עובר על השחיתת אף על פי שגרם לה, ואשה שמאבדת זרע הבעל אינה בהשחתה, שאין היא גרועה מאחר [118]; ויש הסבורים, שאין אשה מוזהרת על השחתת זרעה אלא מדרבנן [119]. יש מי שכתב, שאשה אף שתבוא לידי הרהור והשחתה, אין כאן איסור, שאין האשה מצווה על פריה ורביה [120]. ויש מי שכתב, שאמנם אין איסור הרהור באשה מדין השחתת זרע, שזה לא שייך בנשים, אבל דבר זה אסור מטעמים אחרים [121].

מקורות והערות

[1] ויקרא טו טו, יז-יח, לא; שם יח כ; שם יט כ; שם כב ד; במדבר ה יג; ועוד; [2] דברים כג יא. וראה בספרי עה"פ שם; [3] ויקרא יב ב; [4] פסוקנו. וכן בראשית ד כה; ויקרא כב יג ועוד; [5] ראה בשו"ת צמח צדק שער המילואים סי' סב; [6] שערי הלכה ומנהג ח"י סי' יז; [7] בכורות מד ב; [8] נידה מ א; שם מג א; [9] חגיגה טו א; יבמות פ א; נידה מג א. וראה בגמ' חגיגה שם, שאם בשעת הוצאת הזרע הוא היה יורה כחץ, הרי הוא מזריע גם לאחר שהייתו, וצ"ב המציאות הזו; [10] נידה לא א; [11] נידה לא א; [12] נידה לה ב; [13] אבות ג א. וראה בפירוש הרע"ב שם; [14] יבמות פ ב, וכפי פירוש רש"י שם ד"ה דוחה. אמנם ברמב"ם אישות ב יג, ובטושו"ע אבהע"ז קעב ה, הגירסה ששכתב זרעו דיהה; [15] רמב"ם דעות ד יט. וראה עוד במאמרו של הרמב"ם על חיזוק כח הגברא; [16] הכוזרי, מאמר שני, ס; [17] ירושלמי שבת א ד. ודבר זה צריך בירור מבחינת המציאות, ולכאורה לא משמע כן ממהלך הסוגיא בבבלי נידה לד א-ב; [18] שבת פו א; ירושלמי שבת ט ג; [19] גיטין לא ב, וברש"י שם ד"ה שכבת; [20] יומא יח א-ב; בבא קמא פב א; ירושלמי יומא א ד. וראה עוד בקיצושו"ע קנא ד. ובמעשה תורה צו ד, מנה גם חזרת כמי שמרבה את הזרע; [21] גיטין ע א. וראה עוד ירושלמי שביעית ב ו; [22] מאמר על חיזוק כח הגברא; [23] הרמב"ם שם, סעיף 7; [24] הרמב"ם שם, סעיף 1. וראה עוד במו"נ ג לג, מט; [25] עירובין יח ב; [26] יבמות עו א. וראה בראשית רבה עט א, שהיה יעקב בן פ"ד שנה, ולא ראה טיפת קרי מימיו. וראה עוד בתו"ש בראשית פמ"ט אות מז, מדרשים שונים בנידון; [27] סוטה לו ב; ירושלמי הוריות ב ה; [28] ברכות י ב. וראה מו"נ ג ח; [29] אבות ה ה. וראה בתו"ש שם; [30] ירושלמי יומא א א. וראה בתו"ש יומא כא א ד"ה ולא, ובגליון הש"ס על הירושלמי שם. ובבבלי יומא יב ב, ומגילה ט ב, מובא מעשה זה של רבי יוסף בן אולם, אך מצויין רק שאירע פסול בכהן הגדול, ולא פירט את הפסול; [31] יומא יח א; פיהמ"ש לרמב"ם יומא א ד; רמב"ם עבודת יוהכ"פ א ו. וראה בירושלמי יומא א ד, שהקשה למה מנעו ממנו מאכלים אלו, הרי מעשרה נסים במקדש, שלא היה כהן גדול רואה קרי, ותיצרו על שם לא תנסון, או שיש הבדל בין מקדש ראשון לשני. ופלא על התפארת ישראל יומא שם, שתיירך תירוץ ראשון מדעתו, ולא הביא הירושלמי, וכעין זה הקשה גם המהר"ץ חיות בריש יומא על התו"ש דמאי א א. וראה בגליון הש"ס ירושלמי שם; [32] יומא שם; רמב"ם שם; [33] יומא פח א; טושו"ע או"ח תרטו ב. וראה בטעמי הדבר במ"ב שם סק"ג-ד; [34] שו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' שא, ובשם בעל התניא והגרי"י קנייבסקי; [35] ערוה"ש או"ח תריג טו; [36] פירוט הלכות נוספות ראה באנציקלופדיה הלכתית-רפואית, מהדורה מחודשת תשס"ו כרך ב ע"זרע; [37] סמ"ק מ"י רצב; קרית ספר להמב"ש איסורי ביאה פכ"א; מג"א סי' ג סק"י"ד; פמ"ג א"א שם, ומש"ז שם סק"י"ב; שו"ת מחזה אברהם ח"ב חאבהע"ז סי' ה ד"ה ומ"ש כ"ת; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ו סי' יח; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' כד; [38] ערוך לנר, נידה יג א, ובשו"ת בנין ציון סי' קלז. וראה מה שכתב על כך הגר"ש אויערבאך, הובא בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג אות א; [39] שו"ת פני יהושע חאבהע"ז סי' מד; עזר מקודש אבהע"ז סי' כג ס"ב; שו"ת משיבת נפש ח"א סי' יח; שו"ת היכל יצחק ח"ב סי' יז; [40] שו"ת תורת חסד ח"ב סי' מג, לשיטת תוס' סנהדרין נט ב ד"ה והא, האיסור מן התורה; ולשיטת הרמב"ן בחידושו לנידה יג א, משמע שהאיסור מדרבנן; [41] סמ"ק מ"י רצב; דרך מצוותיך, ב ב; [42] ראה מה שכתב בנידון בשו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ג סי' יד, בשיטת הרמב"ם; [43] ראה בתניא ספ"ז, בטעם הדבר שלא נתפרש איסור זה בתורה; [44] שמות כ יג; [45] נידה יג ב; [46] רש"י על הרי"ף שבת פ"י"ד; תוס' נידה יג ב ד"ה בין; מעדני יו"ט על הרא"ש נידה פ"ב אות מ. ובדעת הרמב"ם - באיסורי ביאה כא יח, משמע שאף הוא פירש איסור ניאוף לענין השחתת זרע, אך בפיהמ"ש סנהדרין נד א, פירש איסור לא תנאף על קריבה לעריות; [47] דברים כג י; [48] כתובות מו א; ע"ז כ ב; [49] ראה אוצה"פ סי' כג סק"ח; אנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ע"י הרהור עברה, הע"י 22; [50] אחיעזר ח"ג סי' כד; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ג סי' יד; [51] לשיטת התוס' יבמות יב ב ד"ה שלש, ותוס' סנהדרין נט ב ד"ה והא; [52] ערוך לנר נידה יג ב, וכן בשו"ת בנין ציון סי' קלז; [53] לבוש אבהע"ז כג א; [54] בראשית יב יב. רש"י יבמות שם ה"ה כאילו, ורש"י נידה יב א ד"ה כאילו; [55] בפסוקנו. וכן יבמות לד ב; נידה יג א; רש"י עה"ת שם. ומעשה ער ואונן לפי הגמרא יבמות שם היה שמישמו שלא כדרכה, וראה להלן מה גדר האיסור בכך. אך בראש"י עה"פ, שהיו דשים מפנים וזורים מבחוץ. וראה בדעת זקנים בעלי התוספות עה"פ, ובריטב"א יבמות לד ב, שעמדו על הסתירה בין הגמרא למדרש; [56] ויקרא יח ו, לפי רב אהרן הכהן המובא בא"ע שם. אך ראה בא"ע שם שדחה דבריו; [57] ראה באוצה"פ שם; [58] שו"ת פני יהושע חאבהע"ז סי' מד; שו"ת בנין ציון סי' קלז; [59] כפירוש רש"י עה"פ שם; [124] יראים השלם סי' מה, וראה מאירי חולין לו ב, שכתב 'הכתוב רמזה'; [60] כפי שיטת הרשב"א בשם הרמב"ן, יבמות שם, ובחידושי הרמב"ן נידה יג ב. וכתב הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג אות א, שקשה לכלול איסור זה במצות פריה ורביה, שאם כן יהא מותר כשהבעל נוסע מביתו למדינת הים, או אם אשתו זקנה, או ניטל רחמה וכד'; [61] רמב"ם איסורי ביאה כא יח; טושו"ע אבהע"ז כג ב. וראה פיהמ"ש לרמב"ם סנהדרין נד א; [62] טושו"ע אבהע"ז כג ג, על פי זוהר פ' בראשית דני"ו, ופ"י ויחי דרס"ב; [63] פתח עינים נידה יג א; שו"ת ברכה אבהע"ז סי' כג סק"א; גליון חכמת שלמה להגר"ש אבהע"ז, שם; וע"י באוצה"פ סי' כג סק"ב; [64] סי' חסידים סי' קעו, שאיסור אשת איש ונידה חמור יותר; ב"ש וח"מ אבהע"ז כג סק"א; שו"ת מהר"ש ח"א סי' נח; שו"ת עזרת כהן סי' לה; [65] נידה יג א; רמב"ם איסורי ביאה כא יח; טושו"ע אבהע"ז כג ג; [66] שו"ת חות יאיר סי' לא; [67] נידה שם; [68] שו"ת צנפת פענח סי' ל, וסי' קסד. וראה בתו"ש בראשית פ"ח אות מד; [69] משנת אברהם על סי' חסידים, סי' תתשמד, וראה שם ההבדל בין עצם האיסור לבין אביזריהו; [70] שו"ת הריב"ש סי' קעא; שו"ת פני יהושע סי' מד; חזו"א נשים סי' לו אות ג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער א פ"א; [71] שערי תשובה לרבנו יונה, שער ג, המדרגה הששית, אות קיג; [72] נידה יג א; שערי תשובה לרבנו יונה, שם, אות קיב; [73] קיצושו"ע קנא א; [74] שד"ח מערכת אישות כלל לג; [140] לבוש אבהע"ז כג א; ערוה"ש שם; [75] שו"ת רב פעלים ח"ג סי' ב; [76] שו"ת צנפת פענח ח"א סי' פט, וח"ג סי' קסד; חזו"א נשים סי' לו אות ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"י"ד סי' צה; [77] תוס' הרא"ש יבמות יב ב; מרחשת ח"ב סי' ט אות ב-ג; חזו"א אבהע"ז סי' לו סק"ב-ג; [78] שו"ת אמרי אש חיו"ד סי' סט; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' קח אות ז; הרב י. נויבירט, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג אות ב; [79] שו"ת ציץ אליעזר ח"י"ד סי' צה; [80] ריטב"א כתובות לט א; ראי"ה הובא בשיטמ"ק כתובות שם; [81] כמבואר בנידה יג ב; רמב"ם איסורי ביאה כא יח; טושו"ע אבהע"ז כג א. וראה ח"מ אבהע"ז כג סק"ב; [82] ר"ת בתוס' יבמות יב ב, וכתובות לט א; ריטב"א כתובות שם; נמוקי יבמות שם; שו"ת הרא"ש כלל לג; רמ"א אבהע"ז כג ה; [83] שו"ת מהר"י אסאד חיו"ד סי'

רלח; שו"ת יד הלוי (במברגר) חאבהע"ז סי' כ; אמרי בינה סי' ח; [84] שו"ת מהר"ש ח"ו סי' יח; שו"ת מלואי אבן סי' יא; [85] שו"ת מלמד להעיל ח"ג סי' יז; שו"ת עזרת כהן סי' לג; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' ג, וסי' סו, ושם ח"ג סי' יב-יג; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' קכה-קכו; שו"ת יביע אומר ח"ג חאבהע"ז סי' ד; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"ה אות טו, ושם חכ"ב סי' נד אות א; [86] שו"ת חשב האפוד סי' כה, והסכים עמו הגאון מטשעבין בעל דובב מישרים; [87] לבוש, אבהע"ז שם; [88] אמרי בינה ח"ד סי' ח; שו"ת מהרש"ם ח"ה סי' מח; [89] שו"ת מהרש"ם ח"ג בהשטמות שבסוף הספר; [90] שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' רסח; שד"ח פאת השדה מערכת אישות כלל יג; אחיעזר ח"ג סי' כד אות ד; שו"ת משפטי עוזיאל חאבהע"ז סי' מב; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' ע; שם, ח"ב סי' טו; שם ח"ג סי' יד; [91] יבמות עו א; [92] שו"ת פני יהושע ח"ב סי' מד; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' כ; חזו"א אישות סי' לו אות ג; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' נו; סידור בית יעקב להיעב"ץ, מלון מדור ד' אות יב; [93] שו"ת היעב"ץ ח"א סי' מג; שו"ת אגרות משה ח"א חאבהע"ז סי' נו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער א פ"א. ומשמע כך גם מהחזו"א נשים סי' לו אות ג; [94] שו"ת ויען אברהם סי' ז; חסד לאלפים סי' ג אות ט. וראה בשד"ח מערכת אישות סי' א אות לג; אוצה"פ סי' כג סק"א אות ז; [95] ראה באנציקלופדיה תלמודית, ע' השחתת זרע, הע' 60-61; [96] ראה שו"ת בנין אב ח"ב סי' ס; [97] ויקרא יב ב; [98] נידה לא א; [101] אונקלוס, תרגום יונתן, הרס"ג והרשב"ם עה"פ שם; וראה פירושים שונים למילה 'תזריע' בפירושי האברבנאל, המלבי"ם, העמק דבר ומפרשים אחרים עה"פ; [102] י. לוי, קורות, ה, חובי ט-י, תמוז תשל"א, עמ' 716; הנ"ל, קורות, ו, חובי ה-ו, תשרי תשל"ד, עמ' 309; [103] רמב"ן עה"ת ויקרא יב ב; [104] רבנו בחיי ויקרא שם. וראה שם באריכות על הויכוח בין חכמי ישראל וחכמי אומות העולם מהו החלק של האב והאם ביצירת הוולד; [105] הרשב"ץ בהקדמתו למגן אבות; [106] מעדני יו"ט על הרא"ש נידה פ"ב אות ב; חזו"א אישות סי' לו אות ג, וחזו"א יו"ד סי' קד אות ג; [107] ראה א. שטינברג, אסיא, ד, תשמ"ג, עמ' 139 ואילך; [108] רמב"ם פיהמ"ש נידה ב ה, וכן באיסורי ביאה ה ד; [109] ואמנם כך תיאר את המצב הרופא היווני גלינוס בספרו המיוחד על הזרע. וראה מאירי נידה יז ב, ומאמרו של הרב מ. כשר, נועם ח, תשכ"ה, עמ' 325-331, על דברי הרמב"ם הנ"ל; [110] סי' שבילי אמונה, עמ' קעז; [111] ראה א. שטינברג, שם; [112] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' סט; [113] ר"ת בתוסי' יבמות יב ב ד"ה שלש, ובכתובות לט א ד"ה שלש; רשב"א נידה יג א; [114] וראה במנ"ח סוף מ' א, שדווקא אם אינן מצוות אפילו על לשבת יצרה, אינן מצוות על השחתת זרע; [115] תוסי' ורא"ש נידה יג א, ותוסי' יבמות יב ב ד"ה שלש - בשיטת רש"י; הר"י בתוסי' כתובות לט א ד"ה שלש; רמב"ן, רשב"א, ר"ן וריטב"א בחידושיהם לנידה שם; רמב"ן, ריטב"א ורא"ש, הובאו בשיטמ"ק כתובות לט א; מעדני יו"ט נידה רפ"ב אות ב; [116] שיטת רש"י, אליבא דהרא"ש והריטב"א בשיטמ"ק כתובות לט א; הריב"ש בשיטמ"ק כתובות עב א; שו"ת הדרי"ב ח"ג סי' אלף כב (תקצו). וראה עוד בשו"ת אבני נזר סי' עט אות ט; שו"ת רעק"א סי' עב; [117] תוספי הרא"ש נידה יג א ד"ה נשים, אליבא דשיטת רש"י ור"ח; שו"ת תורת חסד סי' מג אות יט, אליבא דהרשב"א. וראה רא"ש פ"ד דנידה סי' א, וטושו"ע אבהע"ז קצו יג; [118] חזו"א אבהע"ז נשים סי' לז, וחזו"א יו"ד סי' קד אות ב; [119] שו"ת תורת חסד סי' מג אות ב; שו"ת חדות יעקב תניינא סי' לא; [120] ברכ"י יו"ד סי' שלה; [121] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' טט.

ארץ אגדה

הרב מרדכי הוכמן

רבי יוחנן בירדן

במסכת בבא מציעא (דף פד, א) מסופר מעשה ברבי יוחנן ובריש לקיש, וז"ל בתרגום חופשי:
 "יום אחד היה רבי יוחנן רוחץ בירדן, ראה אותו ריש לקיש וקפץ לירדן אחריו. אמר לו רבי יוחנן: כוחך הגדול מתאים לעמל התורה! אמר לו ריש לקיש: יופיך הגדול מתאים לנשים! אמר לו רבי יוחנן: אם תחזור בך מדרכך אתן לך את אחותי שהיא יפה יותר ממני. קיבל עליו ריש לקיש לחזור בתשובה, וכאשר רצה לחזור לשפת הנהר כדי לקחת את כליו - לא יכול היה (שכבר משקיבל עליו את עול התורה תש כוחו). רבי יוחנן לימד אותו מקרא ומשנה ועשה אותו ל'אדם גדול'.
 יום אחד שנו שם בבית המדרש: 'הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר מאימתי מקבלין טומאה - משעת גמר מלאכתן. ונחלקו בבית המדרש, מאימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אמר: משיצרפם בכבשן, ריש לקיש אמר: משיצחצחון במים. - אמר לו רבי יוחנן: הליסטים בקיא בשימוש בכלים אלו ולכן אתה יודע מתי גמר מלאכתם! אמר לו ריש לקיש: ומה הועלת לי שהלכתי אחריו? שם היו קוראים לי 'רבי' וגם כאן קוראים לי 'רבי'. אמר לו רבי יוחנן: הועלת לי שיהכנסתי אותך תחת כנפי השכינה. נפגע רבי יוחנן מדבריו של ריש לקיש וחלשה דעתו, ועקב כך נחלש ריש לקיש וחלה מאוד.
 באה אחותו של רבי יוחנן והיתה בוכה בפניו ואמרה לו עשה בשביל בני והתפלל עליו שיחיה. אמר לה: 'עֲזֹבָה יְתִמִּיךְ אֲנִי אֲחִיךָ' (ירמיהו מט, יא). אמרה לו: עשה בשביל אלמנותי! - אמר לה: 'וְאַל־מִנְתִּיךְ עָלַי תִּבְטְחוּ' (שם). נחה נפשו של רבי שמעון בן לקיש, והיה רבי יוחנן מצטער אחריו הרבה. ... והיה הולך וקורע את בגדיו והיה בוכה ואומר: היכן אתה בר לקיש, היכן אתה בר לקיש, והיה צווח עד שדעתו נעקרה ממנו. התפללו עליו החכמים ונחה נפשו."

מעשה זה מעורר קושיות רבות. יש שהקשו, מדוע הזכיר רבי יוחנן לריש לקיש את מעשיו הקודמים, והרי אסור להזכיר לבעל תשובה את מעשיו הקודמים, ובמיוחד שזה לא התגרה בו.
 גם ההתעקשות של רבי יוחנן, שאחותו באה והפצירה בו לרחם על בניה הקטנים ועליה, והוא דוחה אותה בציטוט פסוקים - תמוהה. מצאנו, שכאשר בני ישראל באו לשמואל ובקשו ממנו שימנה להם מלך, שמואל התפלל לה' וירד להם מטר בעת הקציר כדי להראות להם שהם חטאו בבקשתם זו, וכשהם באו לשמואל ובקשו ממנו שיתפלל עליהם, ענה להם (שמואל א יב, כג): "גַם אֲנִי חָלִילָה לִי מִחֹטָא לְהִיחֵלְלָא בְעַדְכֶם וְהוֹרִיתִי אֶתְכֶם בְּדַרְךְ הַטּוֹבָה וְהִישָׁרָה". יש ללמוד משם, שהימנעות מתפילה על מי שנענש על חטאיו גם היא נחשבת לחטא, ומדוע רבי יוחנן נהג באופן שונה. וכן נתאר לעצמנו את אחד מצדיקי ישראל, שאחותו באה אליו ומתחננת אליו שירחם עליה ועל בניה, וודאי שהיה נעתר לבקשתה ומתפלל על החולה שיבריא. לפיכך היה התעקשותו של רבי יוחנן אינה מובנת כפשוטה.

הירושלמי והיעדרות רבי יוחנן מבית המדרש

רמז לכך שאין להבין את המעשה כפשוטו נמצא בירושלמי במסכת מגילה (פ"א הי"א), המספר שרבי יוחנן לא הגיע לבית המדרש במשך שלוש שנים ומחצה ומחצה מחמת צער שהיה לו. בפרוש קרבן-העדה ביאר, שרבי יוחנן לא בא לבית המדרש שלוש שנים ומחצה מחמת הצער שנגרם לו על פטירת ריש לקיש כמבואר במעשה בבבלי שהובא לעיל. לכאורה פירושו קשה, שהרי בסוגיית הבבלי מסופר שרבי יוחנן נפטר גם הוא, ואלו בירושלמי מסופר שהוא לא הגיע לבית המדרש, ולבסוף חזר אליו. ונראה שקרבן-העדה סבור שאין מחלוקת במציאות בין הבבלי לבין הירושלמי, אלא שהבבלי מתאר את הסתלקות רבי יוחנן מבית המדרש באופן סמלי כ'פטירה'.

ואם כן ניתן לומר, שכשם שרבי יוחנן לא נפטר ממש, גם ריש לקיש לא נפטר ממש. אלא שגם הוא הסתלק מבית המדרש, ואגדת הבבלי מתארת זאת באופן סמלי כ'פטירה'. כדי להעמיק במשמעות ה'סמלים' שהבבלי משתמש בהם יש להתבונן במיקום המעשה בבבלי, וכדלקמן.

ה'גנבים' של רבי שמעון בן אלעזר

המעשה ברבי יוחנן וריש לקיש שולב באמצע סדרת אגדות על רבי שמעון בן אלעזר. ומסופר שהוא התמנה ללוכד גנבים והיה מוסר אותם להריגה. ולאחר מכן מסופר שהוא קיבל עליו ייסורים ולא נכנס לבית המדרש כדי שהלומדים שם לא ידחקוהו. ובאמצע משולב הספור ברבי יוחנן וריש לקיש.

מדברי הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ח, יא) משמע, שאסור למסור גנבים למיתה, והרמב"ם מחלק שם בין דין 'מוסר' שרק אותו מותר למסור למיתה - לבין חוטא אחר, וכותב ששאר אדם המצער את הרבים מותר למוסרו רק לעונשים שאינם מיתה¹. לשיטת הרמב"ם קשה להבין כפשוטו שרבי אלעזר ברבי שמעון היה מוסר גנבים להריגה. נראה שהרמב"ם סבור – כפי שביאר בהקדמתו לפירוש המשנה – שפעמים רבות שאגדות חז"ל אינן כפשוטן, והאגדות שבפרק השוכר את הפועלים הן מאותן האגדות.

במאמר "ר' אלעזר והגנבים" התבאר שהתואר 'גנבים' מתייחס ל'בעלי העסקים' שהיוזמות שלהם מפתחות את העולם אך הם עושים את מעשיהם שלא-לשמה ומנצלים את מעמד הפועלים כדי להעשיר. וכאשר רבי אלעזר ברבי שמעון היה מזהה אנשים שלומדים תורה שלא-לשמה הוא היה מרמז להם שעדיף שינצלו את נטיותיהם כדי להעשיר ויצאו מבית המדרש כדי להיות בעלי עסקים.

ובמאמר "ר' אלעזר ברבי שמעון והתאנים" הובאו דברי ליקוטי מוהר"ן (קמא קנ"ט) ולפיהם לימוד תורה שלא-לשמה עלול לגרום נזק, ולעורר אנשים אחרים ליוזמות מיותרות בל"ט המלאכות. והתבאר שרבי אלעזר ברבי שמעון נקט שראוי היה שלומדי תורה שלא-לשמה יתייסרו בעצמם ביוזמות המיותרות שהם עוררו, אך הוא ריחם עליהם. ורבי אלעזר ברבי שמעון קיבל עליו את 'ייסוריהם', והוא יצא מבית המדרש כדי ליזום ולפתח עסקים רבים במקומם.

ריש לקיש – בעל עסק

יסודות אלו עומדים גם בבסיס המעשה בחזרת ריש לקיש בתשובה. כאשר ריש לקיש מתואר במעשה זה כ'ליסטים' אין הכוונה שהיה 'ליסטים' ממש. ממקורות אחרים בדברי חז"ל מבואר שריש לקיש למד בצעירותו יחד עם רבי יוחנן בבית המדרש. אלא שהמעשה מתאר אותו כמי שיצא מבית המדרש והפך ל'בעל עסק' (שיש מהם שאינם פועלים לשם שמים אלא שעיקר מטרתם כדי להעשיר, ולכן דבק בהם הכינוי 'ליסטים').

'הירדן' מוזכר בתנ"ך כמקום שאליו שלח אלישע הנביא את נעמן כדי להתרחץ ולהתרפא מ'צרעתו'. הצרעת הגופנית של נעמן קשורה באופן מסוים לצרעת רוחנית שהיתה לו ושקשורה לתאוות ממון ולרצון להיות 'איש גדול'². וכאשר גיחזי נערו של אלישע נכשל בתאוות ממון וקיבל מנעמן ממון, אמר לו אלישע שיצרת נעמן' תדבק בו. ואף כאן, כאשר רבי יוחנן מתואר כמי שרוחץ בירדן מטרת המעשה לתאר אותו כמי שמשדל להיטהר מתאוות ממון.

כאשר ריש לקיש רואה אותו שם, הוא רוצה להתחבר אליו ולהצטרף אליו ולדרך חיים שבחר בה. רבי יוחנן משדל אותו לעזוב את דרכו, והוא משכנע אותו שהוא ייתן לו את 'אחותו' שמוזכרת עוד בהמשך המעשה. הרב היימן בספרו תולדות תנאים ואמוראים (חלק ג עמוד 1203) מתקשה להבין כיצד ייתכנו במציאות כלל המעשים ב'אחותו' של רבי יוחנן שהיא 'אשתו' של ריש לקיש. אך אין זו קושיה משום שבכמה מהמעשים 'אחותו' של רבי יוחנן מסמלת את 'חכמתו', על משקל הכתוב (משלי ז, ד): "אָמַר לְחַכְמָה אֶחָתִי אֶת...".

המעשה מתאר את חזרת ריש לקיש בתשובה, אך מתעלם מהצורך להחזיר את הגזילות לאנשים שגזל אותם, או לחילופין במקרים שאינו מכירם להוציא מכספו לצרכי רבים. התעלמות זו מרמזת שריש לקיש לא גזל ממש אנשים, אלא שמדובר בתיאור סמלי וקיצוני של בעל עסק שמטרתו להעשיר. וכן משמע גם מתיאור דומה בפרקי דרבי אליעזר (היגר, חורב, מב) שם התנא בן עזאי מספר על חזרת ריש לקיש בתשובה. וכבר הקשו על כך שדבר זה לא יתכן מצד סדר הדורות. אלא שבן עזאי ידוע כסמל ל'שקדן' שפרש מן העולם ואין לו בחייו אלא תורה, וכמבטל את דעת בעלי העסקים המשקיעים חלק מזמנם שבשוק ולא בתורה, וכפי שמרמז הביטוי (עירובין דף כט, א): "הריני כבן עזאי בשוקי טבריא". היפוך דורות תמוה זה שלפיו בן עזאי מספר על חזרת ריש לקיש בתשובה - הוא מכוון, ונועד לרמז שריש לקיש לא היה גזלן ממש, אלא שמתחילה היה בעל עסק ולא שקד בתורה כל העת.

עזיבת ריש לקיש

בהמשך, כאשר רבי יוחנן אומר שריש לקיש מבין בגמר מלאכת הכלים משום שהוא 'ליסטים', אין כוונתו להזכיר לו עוונות ראשונים. להיות 'בעל עסק' אינו עוון, ומי שעושה זאת לשם שמים הוא צדיק. כוונת רבי יוחנן היתה, שריש לקיש היה תקופה חשובה מחייו 'בעל עסק' (שמצויים ביניהם מי שעושים מלאכתם שלא לשם שמים, ולכן דבק בס הכינוי הסמלי - 'ליסטים'), ובתור 'בעל עסק' הוא מבין היטב באיכות הכלים, ולכן רבי יוחנן מבטל את דעתו בפניו. אלא שריש לקיש נפגע, מהכינוי 'ליסטים', ואמר לרבי יוחנן שהוא לא הועיל לו דבר בחזרתו בתשובה. לפני כן כינוהו 'רבי' וגם כאן בבית המדרש מכנים אותו 'רבי'. התוספות התקשו שם, שמחוץ לכותלי בית המדרש לא מצאנו כינוי של 'רבי' אצל הגזלנים אלא רק אצל בעלי המלאכה. ולפי מה שהתבאר אין זו קושיה משום שריש לקיש לא היה גזלן ממש, אלא על בעל עסק.

רבי יוחנן נפגע מהדברים, והסיק מהם שחזרת ריש לקיש לבית המדרש לא נעשתה לשם שמיים אלא כדי להיקרא 'אדם גדול' ולהיקרא 'רבי'. ריש לקיש הרגיש בהקפדתו והחל להחסיר מבית המדרש, והמעשה מתאר זאת כ'מחלה'. 'אחותו' של רבי יוחנן שהיא בעצם 'חכמתו', באה וביקשה שיתפלל על ריש לקיש שיחזור לבית המדרש כדי שימשיך להוליד ממנה שם 'יחידושי תורה'. אך רבי יוחנן שכנע את 'אחותו' (=חכמתו) שהוא ידאג לה. ובסופו של דבר ריש לקיש עזב לגמרי את בית המדרש, והמעשה מתאר זאת כ'פטירה'.

בהמשך מספר המעשה שגם רבי יוחנן נפטר, אך לפי מה שהתבאר בירושלמי ובפירוש קרבן-העדה, רבי יוחנן לא נפטר ממש אלא עזב גם הוא את בית המדרש למשך שלוש שנים ומחצה.

ובמאמר הבא יתבאר בעז"ה מה עשו רבי יוחנן וריש לקיש בעת ששהו מחוץ לבית המדרש.

¹ וכן משמע גם בתשובת הרא"ש (כלל יז סי' ח) שאסור ליהודים למסור יהודים לעונש מיתה בידי המלכות, אף אם זהו העונש שהמלך מעניש על עבירה מסוימת (אלא שהוא מתיר בהוראת-שעה חד-פעמית בלבד).

² "וראיה ממה שאמר אלישע לגחזי וצרעת נעמן תדבק בך (מלכים - ב ה כז) למה לו להזכיר צרעת נעמן אלא לפי שגחזי היה חומד ממון (שם פסוקים כ-כד) ונעמן היה גבה עינים ולמדו זה המפרשים ממה שנאמר (שם פסוק א) 'ונעמן שר צבא מלך ארם היה איש גדול לפני אדוניו', רצה לומר שאפילו בפני אדוניו היה מתנהג בגודל וגאווה". (כלי יקר ויקרא יג, ב).

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ט)

Dortmund, Germany

דורטמונד, גרמניה

טבת תשע"א

גר כדיין בדיני ממונות

השאלה

האם גר יכול להיות דיין בדיני ממונות בהסכמת הצדדים?

תשובה

א. גר יכול לדון בדיני ממונות שנעשים בהסכמת הצדדים על ידי חתימתם על שטר בורות, אפילו אם אביו ואמו אינם יהודים.¹

ב. דיין גר יכול לדון גר אחר בדיני ממונות, ואפילו בכפייה.²

¹ במשנה (נידה ו, ד) אמרו: "כל הראוי לדון דיני נפשות – ראוי לדון דיני ממונות, ויש שראוי לדון דיני ממונות ואינו ראוי לדון דיני נפשות". ובגמרא (שם מט ע"ב) אמרו: "אמר רב יהודה: לאתויי ממזר. תנינא חדא זימנא: הכל כשרין לדון דיני ממונות ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות, והוינן בה: לאתויי מאי? ואמר רב יהודה: לאתויי ממזר! חדא לאתויי גר, וחדא לאתויי ממזר. וצריכי, דאי אשמעינן גר, משום דראוי לבא בקהל, אבל ממזר דאין ראוי לבא בקהל אימא לא, ואי אשמעינן ממזר משום דקאתי מטפה כשרה, אבל גר דקאתי מטפה פסולה אימא לא, צריכא". עיינו גם סנהדרין (לו ע"ב). ניתן ללמוד ממקור זה שגר כשר לדון אפילו את ישראל, כיוון שהמשנה לא מיעטה אלא כללה את כולם. לעומת זאת בסוגיא ביבמות (קב ע"א) אמרו: "גר דן את חברו דבר תורה, שנאמר: 'שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו, מקרב אחיך תשים עליך מלך', עליך הוא דבעינן 'מקרב אחיך', אבל גר דן את חברו גר, ואם היתה אמו מישראל – דן אפי' ישראל; ולענין חליצה – עד שיהא אביו ואמו מישראל, שנאמר: 'ונקרא שמו בישראל'".

בביאור הסתירה נאמרו בראשונים כמה הסברים. דעת רש"י היא שגר יכול לדון בדיני ממונות אפילו ישראל, וכפשוט הגמרא בנידה וסנהדרין, ואילו הגמרא ביבמות, שאסרה לדון ישראל חברו, עוסקת בדיני נפשות. לפי הבנת הב"ח (טור חו"מ סי' ז ס"ק א), גם רבינו ירוחם (נתיב א חלק א) הלך בעקבות רש"י, שהגמרא ביבמות עוסקת בהלכות שררה, שכן בגמרא בסנהדרין מפורש שגר יכול לדון בדיני ממונות. התוספות (סנהדרין לו ע"ב ד"ה חדא) מתרצים שהגמרא בסנהדרין דנה בגר הדן את חברו הגר, ואילו הגמרא ביבמות באה למעט ישראל. חילוק זה כתבו גם בעלי התוספות ביבמות (מה ע"ב ד"ה כיון).

לעומתם, בתוספות ישנים (על הגליון במסכת יבמות מה ע"ב אות א) כתבו שיש לחלק בין כפייה לבין רצון. עיינו גם בתוספות נידה (מט ע"ב ד"ה חדא) ותוספות יבמות (קא ע"ב ד"ה ואנא). לפי זה, יש להעמיד את הסוגיא בנידה ובסנהדרין, שמרבה שגר יכול לדון, כעוסקת במקרה שקיבלו עליהו, וממילא גר יכול לדון אפילו ישראל. והגמרא ביבמות עוסקת בשאלת הדיון בכפייה. הסברא לחילוק זה ברורה, שהרי המקור לאסור גר לעסוק בעניינים של שררה נלמד מהפסוק "שום תשים עליך מלך", והיינו דשררה, וזה על ידי כפייה, וכפי שמבואר בתוספות ביבמות (קא ע"ב ד"ה ואנא).

הרא"ש (סנהדרין פרק ד סי' י) הביא את חילוק הרי"ף בין אמו מישראל, שבזה מדובר בגמרות נדה וסנהדרין שמרבות גר, ובין "שום תשים עליך מלך" שביבמות (קב ע"א), שם מדובר שאין אמו מישראל.

לעומת זאת, הרא"ש במקום אחר (יבמות פרק יב סי' ב) חילק בין כפייה, שגר פסול לה, שהרי כן משמע בפסוק "שום תשים", היינו אפילו בעל כורחם, לבין אם קיבלו על עצמם, שבזה גר כשר אפילו לדון ישראל. ומסיים הרא"ש: "וכן עיקר". הפילפולא חריפתא (סנהדרין שם אות ח) מקשה מדוע הרא"ש לכאורה סותר את משנתו? עיינו בתירוצו של הקרבן נתנאל (יבמות שם אות ו).

רוב הראשונים והאחרונים לא קיבלו את חילוקו של רש"י. עיינו בנושאי הכלים על שולחן ערוך חו"מ (סי' ז) ויו"ד (סי' רסט). להבנת המושג "קיבלו" עיינו בקובץ הערות (יבמות סי' עב אות ז) ובחזון איש (סנהדרין סי' יז אות ד) שחקרו אם קבלת שלושה רועי בקר לדיינים מועילה מדין מחילה או הודאה, והיינו קבלה ממונית גרידא של כל מה שיפסקו הדיינים, או שהקבלה נותנת כוח לדיינים להיות בית דין.

אמנם הרמ"א (דרכי משה טור חו"מ סי' ז) הביא בשם המרדכי שיטה החולקת על בעלי התוספות, ולפיה משמע שגר דן את חברו רק אם קיבלו עליהו, ואילו לדון ישראל – אפילו קיבלו עליהו לא יועיל. עיינו בסמ"ע (שם ס"ק ד), בקצות החושן (שם ס"ק א), בנתיבות המשפט (שם בביאורים ס"ק א), בתומים (שם באורים ס"ק א) וברכי יוסף (שם סק"ה). עיינו גם בספר חמדת ישראל לרב מאיר דן פלאצקי (חלק א, קונטרס נר מצוה אות פט), ובאגרות משה (יו"ד חלק ד סי' כו). להלכה יש שתי שיטות עיקריות:

א) דעת הדרכי משה בשם המרדכי. לדעה זו לא מועילה קבלה כלל כדי לדון ישראל.

ב) דעת רוב הפוסקים והאחרונים (הב"ח שם, הסמ"ע שם, הש"ך שם ס"ק א וקצות החושן שם) הסוברים שמועילה קבלה. עיינו גם שו"ת ציץ אליעזר (חלק יט סי' מז).

כמבואר לעיל הערה 1.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

